

ČUDOTVORNO ISCELJENJE OPSEDNUTIH U STAROM SRPSKOM FRESKO-SLIKARSTVU

Nebojša J. Jović^{1,2}

¹Klinika za neurologiju i psihijatriju za decu i omladinu, Beograd, Srbija

²Medicinski fakultet, Univerzitet u Beogradu, Srbija

SAŽETAK

Brojne su scene čudesnih izlečenja bolesnika u ciklusima Hristovih isceljenja u fresko-slikarstvu Dečana, Ravanice, Kalenića, Morače i drugih srpskih manastira.

Scene čudesnih ozdravljenja bolesnih sa raznim neuropsihijatrijskim bolestima često uključuju isceljenje jednog ili dva opsednuta (besna) čoveka sa nečistim duhom u Gerasi (Marko V, 1-20) ili u okolini Gadare (Matija VIII 28-34; Luka VIII 26-39). Isceljenja opsednutih vezana su za isterivanje nečiste sile koja je zaposela telo. Sputanost opsednutih simbolički je iskazana lancima, kao i njihovim životom u grobu, koji oni ne prepoznaju kao mesto smrti i neživota. Pod uticajem Hristovih isceliteljskih moći, demoni i zli duhovi izlaze iz usta opsednutih i ulaze u svinje, koje se zatim utapaju u jezero/more.

Crkva Vaznesenja Gospodnjeg je manastirska zadužbina kralja Stefana Uroša III Dečanskog. Služeći se umerenim realizmom, dečanski majstori stvorili su između 1338. i 1350. jedan od najvećih ciklusa Hristovih čuda u vizantijskoj i srpskoj umetnosti. Brojna su Hristova isceljenja opsednutih bolesnika na dečanskim freskama: isceljenje besnog koji beše nem i slep, isceljenje dvojice sa nečistim duhom u Gadari, izlečenje kćeri Hananejke, koju muči đavo, isceljenje sumanutog u Kapernaumu i izlečenje besnog čoveka u Gerasi.

Na freskama resavsko-moravske škole u Ravanici, Kaleniću i Manasiji, na počasnim, mestima naslikani su prizori čudotvornih Hristovih isceljenja. Iako prekrasne, one se manje zadržavaju na pojedinostima koje bi se mogle koristiti kao izvori za istoriju medicine u odnosu na ranije doba. U vizantijskoj i staroj srpskoj umetnosti, za razliku od Hristovih čuda, izuzetno je retko prikazivana scena moći arhanela da isceljuje opsednute ljude. Na jednoj fresci u manastiru Lesnovo (XIV vek) prikazan je Arhangel Mihailo kako isceljuje monaha Mihaila u koga je ušao demon.

Pored religioznog karaktera, scene čudotvornih isceljenja opsednutih u starom srpskom fresko-slikarstvu, pružaju dragocene informacije o izgledu i životu osoba sa mentalnim poremećajima i različitim duševnim bolestima i odnosu okoline prema njima u doba kada su stvorene.

Ključne reči: čudotvorna isceljenja, opsednuti, freske, Srbija, srednji vek

UVOD

Srednjovekovne srpske freske predstavljaju važan izvor za saznanja o znacima ispoljavanja bolesti od kojih je oboljevalo stanovništvo toga vremena. Tema isceljenja, kojom se veliča i slavi Hristov zemaljski život, često je obrađivana u zidnom slikarstvu i sastavni je deo crkvenog živopisa. Pored prenošenja religioznih poruka, one se odlikuju i realističnim načinom predstavljanja bolesnih u sklopu opisa u Svetom pismu i ostalim svetim spisima [1]. Iako su prikazane prema ikonografskim pravilima vizantijske umetnosti, za slikanje isceljenja služili su srednjovekovni bolesnici. Izražena detaljnost živopisaca u prikazu bolesti nije bila proizvoljna.

Prastaro je verovanje po kome zla sila i demoni mogu da nastane čovekovo telo. Posedajući ga oni uzrokuju bolest. U narodnom verovanju sile koje zaposedaju telo moraju biti isterane da bi došlo do ozdravljenja. U hrišćanskoj ikonografiji često su prikazane scene čudesnih ozdravljenja. Gospod je činio čuda kao dokaz svog božanskog poslanja. Dolazak Gospoda objavljuje to što „slepi progledavaju, hromi hodaju, što gluvi čuju a jezik nemih biva odvezan“ (Isaija 35, 3-6). Kanonska verska medicina zasnovana je na učenju hrišćanske crkve po kome je Isus Hristos lečio bolesne i vaskrsavao umrle. Ljudi se verom i silom Duha svetoga mogu pretvoriti od ogrehovljenih u zdrave dušom i telom. Nije uvek neophodno da Hristos dotiče telo bolesnika da bi ga iscelio, već znakom blagosiljanja pokazuje da je bolesnike („i besne, i mesečare i uzete“, Matej 4, 24) dodirnula molost Božija. Međutim, nisu retke i scene koje prikazuju Hrista koji dodiruje bolesne [2].

Ilustracije čuda Hristovih u starom srpskom fresko-slikarstvu često su pomešane s poukama, parabolama i drugim događajima iz njegovog života. Strukturu naslikanih ciklusa najčešće je određivao redosled godišnjeg čitanja liturgičkog

kalendara. Bez obzira na razlike i određena odstupanja u sistemu živopisanja, njegova liturgijska funkcija ostaje osnovna [3].

ISCELJENJE OPSEDNUTIH

Kako su se menjala saznanja o čoveku i silama koje njime upravljaju, u sklopu različitog kulturno-istorijskog konteksta, tako se i poimanje opsednutosti i duševnog poremećaja menjalo kroz istoriju. Predstave o opsednutosti ljudi nečistim silama najčešće se odnose na verovanje o ulasku neljudskih bića u čovekovo telo. Neslogu, prevaru, iskušenja, blud, nasilništvo isto kao i ludilo izazivaju demonska bića, koja time nanose ljudima zlo. Opsednuta osoba najčešće govori nerazumljivo, više, baca se, ne može se obuzdati i s njom se ne može uspostaviti kontakt [4]. Isceljenja opsednutog vezana su za isterivanje demona iz opsednutog tela [5]. Tada dolazi do smirenja i povratka u normalno stanje. Odnos prema duševno obolelim nije jednoznačan i često je ambivalentan. Isceliteljske moći Hristove vezane su za njegove spasiteljske moći da oprašta grehe, koji se smatraju primarnim uzrokom čovekove bolesti. I telesno isceljenje dokaz je istinitosti Božije moći praštanja ljudskog greha. Izlečenja duše bolesnog prethodi ozdravljenju čovekovog tela [6]. Čovek je obuzet zlim duhom, ako vodi nepokajani život, ako je gord i sebičan. Ako živi po blagoslovu Božjem, zli dusi nad njim nemaju vlasti [4].

Novozavetni model odnosa prema opsednutima i njihovom isceljenju delom se oslanja na opise Hristovog lečenja sumanutih i pobesnelih koji ljude gađaju kamenjem [5]. Hrista đavoli «mole da im dopusti da uđu u svinje, a kada oni uđu u krdo poteraju ga u jezero gde se svinje udave» Ova predstava odnosi se na sledeće reči iz jevandelja (Luka VIII, 33, 26-39):

„I moljahu ga (đavoli) da im ne zapovedi, da idu u bezdan. A onde je po gori paslo

krdo svinja i moljahu ga da im dospusti da u njih uđu. I dopusti im. Tada izadoše đavoli iz čoveka i uđoše u svinje, i navali krdo s brega u jezero i utopi se. A kada videše svinjari, šta bi, pobegoše i javiše u gradu i po selima.»

Dok se u Jevanđeljima po Luki (VIII, 26-39) i Marku (V, 1-20) javlja samo jedan besni čovek iz Gerase, u Jevanđelju po Mateju Hrist goni đavole iz dva pobesneta iz Gadare (VIII, 28-34). Sputanost opsednutih simbolizovana je lancima, kao i njihovim životom u grobu, koji oni ne prepoznaju kao mesto smrti i neživota. Besomučni su živeli u grobovima zato što su demoni želeli da ubede ljude kako ljudske duše posle smrti postaju demoni [7, 8]. *Isceljenje (besnog) čoveka s nečistim duhom* (Luka VIII, 26-39 i Marko V, 1-14) iz Gadare doslovno ilustruje jevanđeljski tekst. Za čoveka s nečistim duhom se u jevanđelju kaže:

...“ne oblačaše se u haljine i ne življaše u kući, već u grobovima... i metahu ga u verige i u puta, da ga čuvaju i iskida sveze i teraše ga đavo po pustinji“.

....“ koji življaše u grobovima i niko ga ne može svezati ni verigama; i niko ga ne mogaše ukrotiti... (Marko V 3-4, 1-20)

Demoni koji su zaposeli ljudsko telo prepoznaju Hristovu moć i znaju da ne mogu da mu se odupru. Hrist ne čini nikakav gest koji bi mogao da se shvati kao magijski obred isterivanja. On je opsednutima došao sam jer su besomučni, prema jevanđeljima, bili tako strašni da se niko nije usuđivao da ih dovede Njemu [7, 8]. Dovoljna je sama njegova pojava i njegova reč. Pojavom Boga svet se otkriva u pravoj biti koju najpre spoznaju zli duhovi koji su opseli ljude. Predstave o Hristovom isceljenju opsednutih prikazuju se u okviru ciklusa čuda koja su sastavni deo ilustrovanja zemaljskog života Gospoda. U srednjovekovnoj umetnosti na prostoru stare srpske države, na primer,

Hristovo izlečenje opsednutih nečistim bićima naslikano je u više manastira (Dečani, Morača, Ravanica i dr.). Isceljenje besnog (čoveka sa nečistim duhom) u okolini Gadare česta je scena u živopisu (Matija VIII 28-34; Marko V 1-20; Luka VIII 26-39). Ne može se sa sigurnošću identifikovati mesto gde se je ovo čudo dogodilo. Kako je već navedeno, Jevanđelist Matej govori o „zemlji Gergesinskoj“ i ne o jednom nego o „dva besna čoveka“ [7, 8]. Marko navodi „zemlju Gadarinsku“. Pretpostavlja se da se dešavanje koje je poslužilo za opis čuda nije bilo ni u Gerasi ni u Gadari, pri čemu je sam lokalitet od sekundarne važnosti u odnosu na suštinski značaj samog događaja. Isceljenjem opsednutih naglašen je Hristov trijumf nad silama zla, ili stvarnost oslobađajućih sila Božijeg carstva koje Hrist donosi, čime je ostvarena kontrola nad energijom koja opседа obolelog [6].

BAZILIKA SV. APOLINARA U RAVENI

Među prikazima ciklusa Hristovih čuda iz ranog VI veka svakako su najlepši mozaici u bazilici Sv. Apolinara u Raveni. Oko 490. godine kralj Teodorik, carigradski đak, sagradio je baziliku kao dvorsku crkvu. Ona je godine 540. pod Vizantijskom vlašću posvećena Sv. Martinu. U 9. veku, preimenovana je u San Apolinare in Nuovo posle prenošenja relikvija Sv. Apolinara iz crkve u Klasi (pristaništu Ravene). Trinaest slika na severnoj strani bazilike prikazuju čuda i parabole. Vizantijski uticaj u zavisnosti od istorijskog perioda, različito je utisnut u scene prikazane mozaikom. Serija isceljenja bolesnih uključuje isceljenje opsednutog u Gerasi (Marko V, 1-20). Ova scena prikazuje čoveka koga je zaposeo đavo i iz koga Hrist izgoni demone (zli duhovi su ušli u životinje - svinje koje beže u jezero) i isceljuje ga [9, 10] (Slika 1).

Slika 1 Bazilika Sv. Apolinara Nuovo u Raveni, rani VI vek. Isceljenje opsednutog u Gerasi (Marko V, 1-20).

Scene čuda sadrže mali broj likova, često redukovanih na slike Hrista, Apostola i čudesno isceljene osobe. Događaj je prikazan jasno i simbolično. Realistično okruženje je redukovano i scene su prikazane na neutralnoj zlatnoj pozadini. Hrist je predstavljen kao golobradi, lepi mladi bog. Ključno je prisustvo vere u onoga koji se isceljuje. Scene koje prikazuju isceljenje slepog, raslabljenog i izgon demona iz zaposednutog čoveka, jedinstvene su u ranoj hrišćanskoj umetnosti i skoro da nemaju prethodnika po svojoj originalnosti [10]. U kasnijoj vizantijskoj umetnosti, posle krize koju su izazvali ikonoklasti, ciklusi Hristovih čudesnih isceljenja postali su realističnije naslikani i uz sve tačnije opise bolesnika.

MANASTIR DEČANI

Crkva Vaznesenja Gospodnjeg, manastirska zadužbina kralja Stefana Uroša III Dečanskog, građena je od 1327-1335. a živopisana je 1338-1350. godine. Ciklus čuda Hristovih obuhvata 22 slike koje su rasute po crkvi dečanskog manastira [10, 11]. Služeći se umerenim realizmom, dečanski majstori stvorili su oko 1340. jedan od najvećih ciklusa

Hristovih čuda u vizantijskoj i srpskoj umetnosti. Nejednakost uzora i kvaliteta u ciklusu Hristovih isceljenja tipična je za celi dečanski živopis. Neke freske ove serije radili su priučeni pomoćnici (naročito scene malih formata), dok neke kompozicije isceljenja spadaju među remek dela srpskog slikarstva XIV veka [9].

Čudesna isceljenja u Dečanskom živopisu ne ređaju se hronološki, niti se grupišu po izgledu. Za istoriju naše stare medicine svakako su, kao istorijski izvori, sadržajnije freske onih majstora koji teže ka naturalizmu; na njima se određenije pokazuje izgled bolesnika, naročito sumanutih, pobesnelih, opsednutih i mesečara [9, 12, 13]. Bez preterivanja može se reći da je dečanski ciklus ozdravljenja najopširniji korpus tačno datiranih fresaka medicinske sadržine u vizantijskom monumentalnom slikarstvu [9].

Dečanski majstori su naslikali sledeća isceljenja opsednutih bolesnika:

1. Hristos isceljuje slepog i gluhog (besna koji beše nem i slep - Matej XII, 22).
2. Hristos isceljuje dvojicu sa nečistim duhom (u Gadari) (Matej VIII, 28-34).
3. Hristos isceljuje kćer Hananejke, koju muči đavo (Matej XV, 21-28).
4. Hristos isceljuje sumanutog (u Kapernaumu) (Marko I, 23-28; Luka 4, 31-37).
5. Hristos isceljuje bjesnujušta se na nov mesec (Matej XVII, 14-21)
6. Isceljenje besnog (u Gerasi) (Marko V:1-20) [5, 6]

Isceljenje mesečara i *Isceljenje čoveka sa nečistim duhom* su naslikani na po dva mesta u crkvi [12]. Na istočnoj strani severozapadnog stuba naslikano je kako *Hrist isceljuje mesečara* (Matej XVII, 14-18). S leve strane naslikan je Hristos koji stoji, praćen apostolima, s ispruženom desnom rukom prema bolesnom mladiću. Mladić je na zemlji,

sedi s glavom zabačenom unazad, oslanjajući se o zemlju levom rukom. Biblijski opis i scena na freskopisu mogu ukazati ne samo na somnambulizam, već i na ponavljane noćne krize svesti, praćene padom („...jer mnogo puta pada u vatru, i mnogo puta u vodu...I kad god ga uhvati lomi ga, i pjenu baca, i škrguće zubima; ...“) po tipu generalizovanih toničkih ili atoničkih epileptičkih napada. Ovaj tip napada je čest kod mladih i može delovati dramatično za okolinu [3, 13]. Napadi se najčešće pripisuju đavolu (epilepsija kao đavolska bolest-morbus demonicus). Pritom je đavo personifikacija zla a epileptički napad je veliko zlo/bol (grand mal).

Verovanje po kome su bolesnici s psihičkim poremećajima zaposednuti od đavola i njihova sumanutost je posledica ulaska «nečistog duha», jasno se oseća u većini navedenih živopisanih prizora. To se posebno odnosi na one koji su uznemireni, motorno agitirani i sa perceptivnim obmanama i gubitkom normalne komunikacije sa okolinom [12, 13]. Scena u kojoj *Hrist isceljuje sumanutoga (posednutog)* (Marko I, 23-28; Luka IV, 33-36) prikazuje čoveka koji je skoro nag, sa povezom oko bedara, razbarušene kose, u pokretu nadesno, sa glavom okrenutom prema Hristu i s podignutom desnom rukom (Slika 2).

Slika 2 Manastir Dečani, Crkva Vaznesenja Gospodnjeg, XIV vek, Hrist isceljuje sumanutoga (posednutog) (Marko I, 23-28; Luka IV, 33-36)

Luka IV, 35.”I zaprijeti mu Isus govoreći: umukni i izadi iz njega. I oborivši ga đavo na srijedu, izade iz njega, i nimalo mu ne naudi...”

Freska na kojoj je naslikano kako *Hristos isceljuje dvojicu s nečistim duhom* (Matej VIII, 28-34) prikazuje Hrista, praćenog apostolima, koji se obraća dvojici sumanutih bolesnika. Oni stoje nagi u sarkofazima i okovani su lancima. Iz njihovih usta izlaze zli duhovi. Oko sarkofaga su naslikani brojni crni demoni od kojih neki jašu na svinjama (Slika 3).

Slika 3 Manastir Dečani, Crkva Vaznesenja Gospodnjeg, XIV vek, Hristos isceljuje dvojicu s nečistim duhom (Matej VIII, 28-34)

Ova simbolika vidi se na mozaiku u Raveni - Isceljenje opsednutog u Gerasi, Marko V, 1-20). Napred desno naslikano je more, po kome plivaju svinje, na kojima jašu demoni ili se one strmoglavljaju u more. Sputavanje psihijatrijskih bolesnika primenjivano je za one koji su nasilni, razdražljivi, po okolinu i/ili po sebe opasni. U narodno-hrišćanskim predstavama se u hrišćanske scene ponekada uključuju i paganski načini suzbijanja i isterivanja demona, zasnovani na fizičkom nasilju, kao što je vezivanje u lance. Sputavanje opsednutih i njihovo zatvaranje čine se zbog izгона nečiste sile. Dva sistema su spojena na jedan mehanički način spajajući dve ideje o isceljenju besnih [5, 9].

U sceni *Hristos isceljuje kćer žene Hananejke, koju muči đavo* (Matej XV, 21-

28, 22-38) prikazana je žena, koja ispred gomile Jevreja, stoji duboko pognuta prema Hristu i obema rukama se oslanja o štaku. Hrist stoji u sredini, praćen apostolima. Žena Hananejka mu se obraća u odsustvu svoje opsednute kćeri, što nije prepreka da je Isus isceli. Sv. Teoktist Ohridski u tumačenju svetih jevanđenja od Mateja i Marka, naglašava njenu veru, kao presudnu u dobijanju ove božje milosti [7, 8].

(Matej XV, 22, 21-28; Marko VII 24-30):” *Isus otide u krajeve tirske i sidonske. I gle, žena Hananejka izađe iz onih krajeva i povika mu govoreći: Pomiluj me, Gospode, sine Davidov, kćer moju vrlo muči đavo!*

(Matej XV, 28, 21-28) ...*tada odgovori Isus i reče joj: O ženo, velika je vera tvoja; neka ti bude kako hoćeš! I ozdravi kći njena od onoga časa. ...*”

I scena *Hristos isceljuje slepog i gluhog (besna koji beše nem i slep - Matej XII, 22)* prati biblijski tekst. Levo je prikazan Hristos, praćen apostolima. Pred njim desno stoji besomučni, gluvonemi čovek, duboko povijen, oslonjen o štap, obučen u kratku tuniku. Iza njega stoji grupa ljudi [11]. Demon je u čoveku zatvorio puteve vere-oči, uši i jezik, ali Isus ih isceljuje. Bog ga isceljuje dodirujući njegovo srce [7, 8].

(Matej XII, 22-23; Luka XI, 14): *«Tada dovedoše njemu besomučnog koji bješe slep i nem; i isceli ga tako da slepi i nemi progleda i progovori. I divljahu se svi ljudi govoreći: Nije li ovo Sin Davidov?»....*

Na svodu paraklisa sv. Nikole na južnoj strani ponovo je naslikana scena u kojoj *Hrist isceljuje sumanutog (besnog)*. Levo stoji Hrist praćen dvojicom apostola. Pred njim na levom kolenu kleči dečak, presamićen unazad, sa raširenim rukama. Više njega stoji stariji čovek koji pruža ruke ka Hristu. Iza njega stoji jedna stara žena a pored njega je mladić, koji stoji pored otvorenog sarkofaga, groba u kome je stanovao.

Izvesno je da bolesnici s neurološkim [1] i psihičkim poremećajima čine najveću grupu u ciklusu čudotvornih isceljenja dečanskog živopisa. Za istoriju medicine naročito su značajne freske koje realno prikazuju izgled bolesnika. Psihoteični bolesnici prikazani su nagi i sputani lancima, pored otvorenih sakofaga. Realizam se oseća i u opisu okoline bolesnika. U Dečanima je radio i veći broj domaćih majstora (Srđ, Vita), dalmatinskog porekla [12]. Oni su freske u manastiru Dečani radili prema vizantijskim obrascima, donetim iz Italije. Takav stil živopisanja trajao je u srpskoj umetnosti do poslednje četvrtine XIV veka.

MANASTIRI MORAVSKO- RESAVSKE ŠKOLE RAVANICA, KALENIĆ I MANASIJA

U skoro svim zdanjima moravske škole, data je prednost Hristovim čudima, nauštrb scenama Hristovog spasenja, koje su dominirale u crkvama Srbije i Makedonije tokom XIV veka. U manastirima Nova Pavlica, Ravanica, Ljubostinja, Sisojevac i Kalenić, ova čuda u velikom meri ispunjavaju programe naosa. Freske koje prikazuju isceljenje bolesnih, živopisane krajem XIV veka i kasnije, značajnog su umetničkog kvaliteta, ali pružaju manje podataka od značaja za istoriju medicine [9]. Ovaj stil u staroj srpskoj umetnosti posebno je osetljiv, dekorativan i opterećen religioznim simbolima. Na zidovima crkava naglo se smanjuje broj ciklusa, kompozicije postaju veće i dobijaju novo značenje. Tematika Hristovih čuda dobija nove idejne i estetske vrednosti. Na prekrasnim freskama resavsko-moravske škole u Ravanici, Kaleniću i Manasiji, na počasnim, najvidnijim mestima slikaju se freske o Hristu čudotvorcu i odabrani prizori čudotvornih isceljenja. Uveden je nov, specifičan sistem u polihromnoj dekoraciji unutrašnjih zidnih površina

crkava i manastira u srednjevekovnoj Srbiji [14].

Slikari resavsko-moravske škole pokazuju u blago stilizovanoj spiritualnoj raskošnoj lepoti, uzvišenu božansku čudotvornu moć Hrista. Kao i ranije, slikaju se isceljenje bolesnih od raznih bolesti. Freske imaju veoma složenu strukturu. Sporo stvarane, sporo slikane, doterane do poslednje pojedinosti, one deluju kao monumentalne ikone na kojima nije ništa prepušteno slučaju, brzini ili improvizaciji [9, 14].

Manastir Kalenić

Za razliku od ozbiljno oštećenog ciklusa Velikih praznika, ciklus Hristovih čuda u srednjoj zoni, prilično je dobro očuvan. Tri čuda - isceljenje dvojice slepih ljudi, gubavog i čoveka koji ima vodenu bolest, svedoče o moći Hrista da isceljuje bolesne. Scene su grupisane u prostoru severne bočne apsida, organizovane su u promišljen skup, a ne rasute, kao u većini drugih živopisa [2].

Raniji istraživači [15] su jednu od scena iz ciklusa Hristovih čuda pogrešno označili kao Izlečenje kćeri Hananejke. Verovatnije se radi o sceni *Vaskrsenja udovičinog sina iz grada Naina* (Luka VII, 11-17) [2]. Približavajući se gradu Nainu, Hristos je naišao na pogrebnu povorku ispred kapije grada. Majka na kolenima moli Hrista da oživi njenog sina na odru, što on i čini, dirnut njenim bolom. Apostoli su uz Hrista, a uz majku su još tri osobe. Ona u rukama drži pokriven predmet (uljanu lampu ili sveću), glava joj je pokrivena belom maramom (znak udovištva?). Za razliku od spomenika XIV veka, udovičin sin nije prikazan kako ustaje uvijen u pogrebne zavoje. Čudo isceljenja kćeri Hananejke se po opisu (Matej XV, 21-28) odigrava u odsustvu kćeri u koju je ušao demon (dečanski živopis npr.) [12]. Hrist je izlečio kćer na majčinu molbu. Ukoliko je kćerka prisutna, ona ne leži u postelji a prikazuje se kako u prisustvu Hristovom iz njenih

usta izlazi mali đavo [2]. Ovaj ikonografski tip prikazan je u prekrasnoj priprati Pečke Patrijaršije (XIV-XVI vek). Žena Hananejka u molitvenom stavu obraća se Isusu, praćenom apostolima i učenicima i u prisustvu svoje opsednute kćeri. Majčina snažna vera nagrađena je izgonom demona iz tela devojke, čime je ona bila isceljena (Matej XV, 21-28) (Slika 4).

Slika 4 Pečka Patrijaršija, Priprata, XIV-XVI vek, Isceljenje kćeri Hananejke, u koju je ušao đavo (Matej XV, 21-28)

U naosu crkve **manastira Manasija** naslikan je ciklus Hristovih čuda i parabola. Veoma je oštećen, pa je njegovo sagledavanje u celini danas nemoguće. Freske koje prikazuju neke scene Hristovih čuda oštećene su do neprepoznavanja. S druge strane, iz bočnih konhi su isključene scene čuda a ustupile su mesto parabolama Hristovima [16]. Scena isceljenja kćeri Hananejke koju je zaposeo demon, na severnom zidu crkve, većim delom nedostaje. Smatra se da je u tumačenju očuvanih fragmenata učinjena slična greška kao i u Kaleniću, tj. pogrešno protumačena scena *Vaskrsenja kćeri Jairove* kao Izlečenje kćeri Hananejke [1] (Slika 5).

Slika 5 Manastir Manasija, crkva sv.Trojice, rani XV vek. Fragment scene Vaskresenja kćeri Jairove

Matej IX, 18-19, 23-26 „I došavši Isus u dom knežev ...reče im: Odstupite, jer devojka nije umrla nego spava... A kad istera narod, uđe i uhvati je za ruku, i usta devojka. I pronese se glas o ovome po svoj zemlji onoj..“

Dostojanstveni stav oca u Manasiji dočarava «starešinu zborničkog» Jaira, pored «umiruće» kćeri a ne skrušenu Hananejku. Kao ni u slučaju Kaleničkog živopisa, tako ni u Manasiji nema potvrde da je prikazano i Čudo sa Hananejkom (Matija XV, 21-28)[9].

Manastir Ravanica

Živopis crke Sv. Vaznesenja u manastiru Ravanica (1376/1377. godina) pruža interesantnu građu za proučavanje ikonografije ciklusa Hristovih čuda u starom srpskom slikarstvu. Petković [17] smatra da veliki broj Čuda naslikan u Ravanici, predstavljaju svedočanstvo o tome da se Bog posebno brine za telo i materijalni svet. Pritom, scene čudotvornih isceljenja odgovaraju svetom pismu i događajima iz jevanđelja, na koje se pravoslavni pozivaju protiv zabluda i lažnih Bogomilskih i Manihejskih jeresi.

Iznad pojasa sa medaljonima svetitelja teče ciklus Hristovih izlečenja ljudi od raznih bolesti: isceljenje raslabljenog i slepog, isceljenje čoveka sa nečistim duhom, izlečenje uzetoga iz Kapernauma, gubavoga i čoveka obolelog od vodene bolesti. Redosled izlaganja ovog ciklusa, inače najbolje očuvanog u Ravanici, nije sasvim u saglasnosti s hronologijom događaja iz Hristovog života, koju su ustanovili jevanđelisti.

Ravanički živopis sadrži fresku *Iscljenje čoveka sa nečistim duhom/Iscljenje besnog* (Matej VIII, 28-34; Marko V, 1-20; Luka VIII, 26-29)[7, 8]. Iako je ova scena manje informativna za istoriju medicine od onih u manastiru Dečani, ravanički slikar se njenim živopisanjem pokazao kao originalna i snažna umetnička ličnost svoga doba. Signatura ove scene sasvim je uništena.

Mladi bolesnik, po menu Legion, predstavljen je skoro sasvim nag, oko pasa je jedva obučen, tako da su mu i bedra nepokrivena. Ne može se sa sigurnošću identifikovati mesto gde se ovo čudo dogodilo- okolina Gadare ili zemlja Gergesinska [6]. Dva sarkofaga pred njim označavaju grobove u kojima je živeo (“u kojima se dan i noć bavio”). U pozadini je naslikan breg sa retkom vegetacijom (gora, Luka VIII, 32-33). Bolesnik je desnu ruku, povijenu u laktu, pružio prema Hristu, a njegova leva ruka povučena je natrag i slobodno visi. Iz njegovih usta izlazi demon, predstavljen kao mala crna figura s krilima. Hristos u levoj ruci drži svitak, rotulus, a desnu je ruku u gestu ubeđivanja [17] ili blagoslova[6] pružio prema “čoveku u koga je ušao nečisti duh”. Hrista prati 12 zadivljenih učenika. Iza bolesnog je naslikano jezero. Po njemu se kreću dve svinje koje su uzjahali demoni (Luka IV,33-36). Dva svinjara su predstavljena kako se udaljavaju, sasvim desno od mesta isceljenja čoveka sa nečistim duhom. Jedan od njih je sa palicom (svinjarskim kijakom) u ruci i sa pastirskim šeširom na glavi [6, 17].

Slika 6 Manastir Morača, Crkva Uspenja presvete Bogorodice, XVI vek, Hristovo isceljenje čoveka sa nečistim duhom

Kao što je ranije navedeno, u prve tri četvrtine XIV veka u staroj srpskoj umetnosti slike Hristovih isceliteljskih čuda, na freskama povremeno osrednjeg kvaliteta pružaju mnoge podatke od značaja za istoriju srpske srednjovekovne medicine. U poslednjoj četvrtini XIV veka freske iste sadržine dostižu kao umetnička dela izvanrednu lepotu. Međutim, prenesene u sferu duhovne uzvišenosti, one se najčešće ne zadržavaju na pojedinostima koje bi se mogle koristiti kao izvori za istoriju medicine [9].

ČUDESNA ISCELJENJA OPSEDNUTIH U DRUGIM MANASTIRIMA

Živopis **manastira Lesnovo** ima stilske i ikonografske sličnosti sa vladarskim zadužbinama toga doba (Dečani) ili nešto ranijeg perioda (Gračanica, Staro Nagoričino). Približavanje Dečanima neposredno je i znatno. Veoma je verovatno da su bar neki živopisci poticali iz iste umetničke radionice [16, 17]. Čak polovina ciklusa Hristovih javljanja u živopisu manastira Lesnovo, pripada čudotvornim isceljenjima. Sadržaj i način prikazivanja poruka tih scena neopterećen je simbolikom i lako je razumljiv. Učeno i profinjeno slikarstvo umetnika koje je angažovao kralj Milutin, u prvim

decenijama XIV veka, nije bilo posebno naklonjeno takvim temama. Zainteresovanost za prikazivanje jednostavnih, životno bliskih, iako čudesnih sadržaja, u Lesnovu, srećemo i u manastiru Dečani [12,19].

Lesnovski slikar pratio je tekst jevanđeliste Marka i opis izгона demona iz opsednutog u Gerasi. Hrist je naslikan u pratnji apostola, s ispruženom rukom ka opsednutom, blagosiljajući bolesnog. Ispred njega je sumanut, polunagi čovek, Legion, čije su noge sapete lancem (nije naslikan sarkofag u kome je živeo, kao u manastiru Dečani, ali je prikazan lanac kojim je sapet, različito od opisa u jevanđelju). Njegovo lice ima miran izraz, on diže ruke ispred razgolićenih grudi, oko vrata je vezan kanapom, čije krajeve drže dva čoveka koji stoje uz njega. Ne vidi se figura demona koji izlazi iz njegovih usta, što ne znači da nije prvobitno naslikana. Divlje svinje na brdovitoj obali mora primile su u sebe zle duhove [19].

Na zapadnom zidu priprate **manastira Morača**, ispod starozavetne teme Jone pred Ninivom, naslikana su čuda Hristova u subotu. U trećoj zoni je prikazano isceljenje čoveka opsednutog nečistim duhom (Marko V, 1-20 i Luka VIII, 26-39). Ova freska potiče iz XVI veka. Dopadljivo stilizovan, naslikan je čopor svinja u koje su utekli besovi kada ih je Hristos isterao iz sumasišavšeg čoveka [20, 21]. Ove scene odgovaraju scenama sa subotnjim izlečenjem bolesnih u složenoj predstavi Strašnog suda, prikazanoj na istočnom zidu. Sam izbor scena koje ilustruju jevanđeljska čuda i parabole je osoben i nalikuje onome u prizrenskoj crkvi Bogorodice Ljeviške. Fragmentarni ostaci tri jevanđeoske slike čuda iz Bogorodice Ljeviške pripadaju sloju živopisa iz slikarske radionice koja je dala izvođače najstarijih moračkih fresaka (XIII vek) [21]. Najstarije očuvane zidne slike u Morači se mogu datovati oko 1260. godine. Za razliku od ikonopisaca iz XIII veka, freske slikane u XVI veku su znatno

skromnijih slikarskih i umetničkih vrednosti [20].

Isceliteljska moć arhandela i svetih

Hristos je preneo isceliteljsku moć na apostole, koje je uputio da slede njegova dela. Arhanđeli se retko predstavljaju kao iscelitelji, sa božanskom silom da pobesnele, mahnite i posednute ljude oslobode zlih duhova. Arhanđeo Mihailo je u hrišćanskoj mitologiji vezan za ljudske duše i njegova moć da isteruje demone veoma retko se predstavlja u slikovnim predstavama, kao na primer na freskama u manastiru Lesnovo. Manastirska crkva, zadužbina despota Jovana Olivera, posvećena Sv. Arhanđelu Mihajlu i pustinjaku Gavrilu Lesnovskom, podignuta je 1341. i živopisana je 1347-1349. godine [19].

Demoni srebroljupstva, gneva, pijanstva i proždrljivosti mogu da muče i iskušavaju i kaluđere. Na jednoj fresci lesnovskog naosa prikazan je Arhanđel Mihailo kako isceljuje monaha Mihaila u koga je ušao demon. Iz natpisa koji prati ovu scenu arhanđelske celine saznaje se da je tu prikazan kaluđer Mihailo koji je već «neko vreme savladan demonom», i dok je u pećini ležao, arhanđeo («glas») je došao da ga isceli tako da đavo napusti njegovo telo [19]. Scena u živopisu prikazuje završni trenutak isceljenja. Krupni monah Mihajlo, kao div leži u tamnoj pećini i ispruženih ruku i otvorenih očiju očekuje da se oslobodi demona. Arhanđeo, odlučnog i strogog izraza lica, u hitonu i himationu i sa skiptrom u levoj ruci stoji raširenih krila na rubu pećine. Desnu ruku je ispružio ka opsednutom monahu u položaju blagoslova i objave «glasa» Sv. Trojice u čije ime vrši isceljenje. Nečisti duh u obliku crnog, krilatog demona izlazi na monahova usta [18]. Dole, na levoj strani stoji jedan velikoshimnik koji drži štap u levoj ruci (možda fizičkom silom prethodno pokušavajući da istera demona iz posednutog monaha), dok desnom ukazuje na arhanđela [18, 19] (Slika 7a, 7b).

Slika 7a Manastir Lesnovo, Crkva sv.Arhandela, XIV vek, Arhanđel Mihailo isceljuje monaha Mihaila u koga je ušao demon

Slika 7b Manastir Lesnovo, Crkva sv.Arhandela, XIV vek, Arhanđel Mihailo isceljuje monaha Mihaila u koga je ušao demon - detalj

U vizantijskoj i staroj srpskoj umetnosti, za razliku od Hristovih čuda, izuzetno je retko prikazivana scena moći arhanđela da isceljuje opsednute ljude. Lesnovska scena *Arhanđeo isceljuje opsednutog monaha Mihaila* usamljena je, jer crkva takvu isceliteljsku moć arhanđela gotovo da nije priznavala. To ne znači da nije postojalo verovanje da arhanđeli Mihailo i Gavriilo imaju lečeće moći (koptske legende (IV-VII vek), ranovizantijski kult, negovan u Carigradu [5, 18, 19]. Kompozicija *Anđeo isceljuje raslabljenog u banji Vitezda* ulazi u sastav ciklusa arhanđela i delom je sačuvana samo u Bogorodičinoj crkvi manastira Mateič (1348-1354) [1].

Zemni ostaci svetih, mošti, mogu imati božju silu čudotvorenja. U studiji "Lečenje umobolnih u manastirima kod južnih Slovena", Vukanović [22] navodi niz primera iz etnografske literature kojim potvrđuje tradiciju dovođenja bolesnih u manastire. Kod Srba ali i kod drugih Slovena razvijeni kultovi čudotvornih ikona i moštiju podržavaju narodno-hrišćanski model odnosa prema opsednutima i njihovom isceljenju [23]. Sveti pustinjaci Prohor Pčinjski, Gavriilo Lesnovski i Joakim Osogovski (XI-XII vek) opisani su u njihovim biografijama kao iscelitelji „pobesnelih i ludih“ [18]. Crkva je odbacila paganske elemente, ali su mnoga narodna verovanja ostala čvrsto ukorenjena.

U službi posvećenoj Sv. Romanu Đuniskom navodi se: *'Molitvama njegovim slepi vide, gluvi čuju, hromi hode, opsednuti zlim demonima očišćuju se...'* Bolnica u manastiru Sv. Romana (X vek) bila je na glasu kao mesto za lečenje bolesnika koji su *'sumašedši'* (*s-umašavši*). I danas postoji uz crkvu zvonik, koji ima u prizemlju dve prostorije, u kojima su držani i lečeni ovakvi bolesnici. Jedna odaja bila je za lakše, a druga za teže bolesnike. Podela na lakše i teže bolesnike vršena je prema ponašanju bolesnika: oni

uznemireni i nasilni, predstavljali su teže bolesnike. Veoma uznemireni bolesnici držani su vezani u lance. Sputavanje se je smatralo oblikom lečenja, jer se verovalo da će vezivanjem biti isteran i sam zao duh koji je zaposeo telo bolesnika. *'Sumašedši'* su lečeni u manastirskoj bolnici dijetom i gladovanjem. Verovalo se da će, slabeći telo, i sam *'nečastivi'* oslabiti, pa tim pre napustiti organizam bolesnog. Kao terapija, obavezno su korišćene i molitve u crkvi i na grobnici svečevoj. Teške bolesnike su ostavljali da presede ili prespavaju na kamenom podu grobnice, moleći Boga i svetitelja za isceljenje ili da prenoće u grobnici Svetog Romana, zbog uverenja da će bolesnik u posrednom kontaktu sa Svecem biti izlečen [24-26].

U rukopisu Arhimandrita svetoromanskog Danila iz 1888.godine, navedeno je: *'Manastir je poznat kao iscelitelan, jer se mnogi bolni, koji s tvrdom verom dolaze, od svojih nevolja spasavaju, naročito pak isceljavaju se oni koji boluju od duševne bolesti...'* [25].

ZAKLJUČAK

Prestanak normalnog opštenja sa ljudima iz porodice i okoline, nemogućnost njihovog razumevanja i uticaj koji nosi nasilno i neobuzdano ponašanje predstavljaju pojavu koju ljudske zajednice kroz istoriju rešavaju na različite načine. Najčešće se pokušava vraćanje takvih pojedinaca uobičajnom (normalnom) redu ili ređe, oni se izoluju i odbacuju. Pagansko-slovensko verovanje uzrok nenormalnom ponašanju nalazi u prodoru «stranog bića» u unutrašnjost tela i njegovom posledičnom preobražaju, pa je lečenje najčešće zasnovano na nasilnom isterivanju nečistog duha. Sa hrišćanstvom ovoj model je oplemenjen i modifikovan čudotvornim dejstvom Gospoda ili njegovih posvećenika. Samo Bog može da učini čudo, tako da isceljenje nije zasluga sveštenika, već je on sredstvo kroz koje Bog deluje, isceljuje i čini čuda. O tome na snažan način svedoči staro srpsko fresko-

slikarstvo. Srednjovekovni srpski živopisci, slikajući događaje iz Hristovog zemaljskog života, realno su prikazali simptome bolesti. Naslikane su ljudska patnja, tuga, bolest, nesreća i bol ali i

pomoć, isceljenje i oslobađanje. Na taj način ove scene imaju trajnu poruku.

LITERATURA

1. Gavrilović A. Predstave kifoze i paralize na srpskim freskama u doba Stefana Dušana (1331-1355)-Odnos zemaljske i nebeske sfere. Crkvene studije, Niš 2008;5 :363-80.
2. Simić-Lazar D. Ciklus Hristovih čuda. U: Kalenić. Slikarstvo. Istorija. Kragujevac: Eparhija šumadijska; 2000. s.184-95.
3. Jović N. Lečenje epilepsije u srpskoj srednjovekovnoj medicini. U: 800 godina Srpske medicine. Pčinjski zbornik. Beograd: Infinitas. Srpsko lekarsko društvo; 2011. s.153-62.
4. Janković I. Demoni u glavi. Manastir Ilinje. NIN 2012; 3199:s.19-21.
5. Ajdačić D. Čudesno isceljenje opsednutih. U: Čudo u slovenskim kulturama, Beograd: Rastko; 2000: 353-63.
6. Belović M. Hristova čuda i pouke. U: Ravanica-istorija i slikarstvo. Beograd: Zavet, RZ za zaštitu spomenika kulture; 1999. s.123-38.
7. Sv. Teofilakt Ohridski. Tumačenje svetog evanđelja od Mateja. Manastir Visoki Dečani, Beograd; 2004.
8. Sv. Teofilakt Ohridski. Tumačenje svetog evanđelja po Marku. Manastir Visoki Dečani, Beograd; 2004.
9. Radojčić S. Čudesna ozdravljenja i sveti lekari u starom srpskom slikarstvu. U: 700 godina medicine u Srba. Beograd: SANU; 1971. s.77-87.
10. Dorfles G, Ragazzi M, Maggioni C, Recanati MG. Storia dell'arte. Dalle origini al Trecento. Orio al Serio: Istituto Italiano Edizioni Atlas; 2008.
11. De Vecchi P, Cerchiari E. I tempi dell'arte, Vol. 1, Milano: Bompiani; 1999.
12. Petković V. Manastir Dečani II. Srpska Kraljevska akademija. Beograd: Zadužbina Mihajla Pupina; 1941. s.37-9, 65, 70-1.
13. Jović N, Jančić-Stefanović J. Čudesna isceljenja u živopisu manastira Dečani. Srp arh celok lek 1999; 127(7-8): 291-6.
14. Nikolić R. Prilog proučavanju živopisa manastira Ravanice. Saopštenja IV, 1961. s.5-32.
15. Petković VR, Tatić Ž. Manastir Kalenić. Vršac: Zavod "Svetlotisak"; 1926.
16. Todić B. Manastir Resava. Živopis. Hristovo spasilačko delo. Beograd: Draganić; 1995, s. 84-95.
17. Petković VR. Manastir Ravanica. Živopis. 1.Ikonografija. Narodni muzej u Beogradu. Beograd: Izdavačka knjižarnica Napredak; 1922, s.41-64.
18. Radojčić S. Lesnovo. L'ancien art yougoslave. Beograd: Jugoslavija; 1971.
19. Gabelić S. Manastir Lesnovo - Istorija i slikarstvo. Ciklus Hristove delatnosti. Ciklus Arhandela. Beograd: Stubovi kulture; 1999, s. 86-94, 94-101.
20. Petković S. Morača. Beograd: Srpska književna zadruka. IRO Prosveta; 1986. s. 242-3.
21. Milanović V. O prvobitnom programu zidnog slikarstva u priprati Bogorodičine crkve u Morači. U: Todić B., Popović D. (urednici): Manastir Morača. Beograd: Balkanološki institut SANU; 2006, 141-82.
22. Vukanovic T. Traitement des alienes dans les monasteres chez les Slaves du Sud. L'Etnographie, Paris. 1957; 52: 52-77.
23. Ilić-Tasić S. Čudotvorna isceljenja koja je učinio Sveti Sava. Crkvene studije, Niš 2008;5: 381-9.
24. Veselinović MV. Sveti Roman. Niš: Sv. Car Konstantin; 1939.
25. Ilić N, Jović JN. Bolnica manastira Sveti Roman. U: 800 godina Srpske medicine. Drugi Sokolski zbornik; Beograd: Srpsko lekarsko društvo; 2013, s.415-23.
26. Živić M, Živić M. Isceliteljska moć Svetog Romana. Acta medica Medianae 2006; 45 (4): 41-2.

Miraculous recoveries of possessed in the old Serbian fresco-painting

Nebojša J. Jović^{1,2}

¹ Clinic of Neurology and Psychiatry for Children and Youth, Belgrade, Serbia

² Faculty of Medicine, University of Belgrade, Serbia

ABSTRACT

Miraculous healing in cycles of Christ miracles are presented in the wall paintings of Dechani, Ravanica, Kalenic, Moraca and other Serbian Middle-Age monasteries.

Scenes of miraculous cure often include recovery of one or two man from Gerasa, possessed by the evil spirits (Mark V, 1-20) or from the Gadara region (Matthews VIII, 28-34; Luka VIII, 26-39). Mental illness was seen as a possession by demons, which were to be expelled by Christ. The physical appearance of the possessed was painted following the gospel descriptions. Some of them were put into shackles, semi dressed and with tattered clothing. They are bind by fetters or neck-chains and they live in graves and sarcophagus which they do not recognize as places of death and non-life. Recovery was symbolically depicted by the evil spirits leaving the body through the mouth. By healing forces, Christ exorcised demons from a man and sent them into a herd of swine which then proceeded to jump into the sea.

The miraculous recoveries of persons afflicted by various mental diseases are especially impressive and realistic in the church dedicated to the Ascension of Lord Christ at Dechani Monastery. It was founded by the King Stefan Urosh Dechanski III and painted between 1338 and 1350. Number of scenes of possessed were depicted there: healing of a mad man who was dumb and blind, recovery of two men from Gadara possessed by the evil spirits, healing of the demon-possessed Hananean daughter, recovery of psychotic in Kapernaum and of the possessed in Gerasa. The miraculous recovery of a monk Michael afflicted by an alien force in the monastery Lesnovo (XIV c) was executed by the healing powers of the Holy Archangel Michael.

Besides its religious character, scenes of miraculous recoveries of the possessed in the old Serbian fresco-painting offer much information about the clinical picture and treatment of psychiatric disorder.

Key words: miraculous recoveries, possessed, frescos, medieval Serbia

Adresa za korespodenciju:

Prof. Dr. Nebojša J. Jović

Klinika za neurologiju i psihijatriju za decu i omladinu

ul. Dr. Subotića 6a

11 000 Beograd, Srbija

Tel: 011 2658 355

Fax: 011 264 5064

E-mail: Nebojsa.Jovic.npk@gmail.com